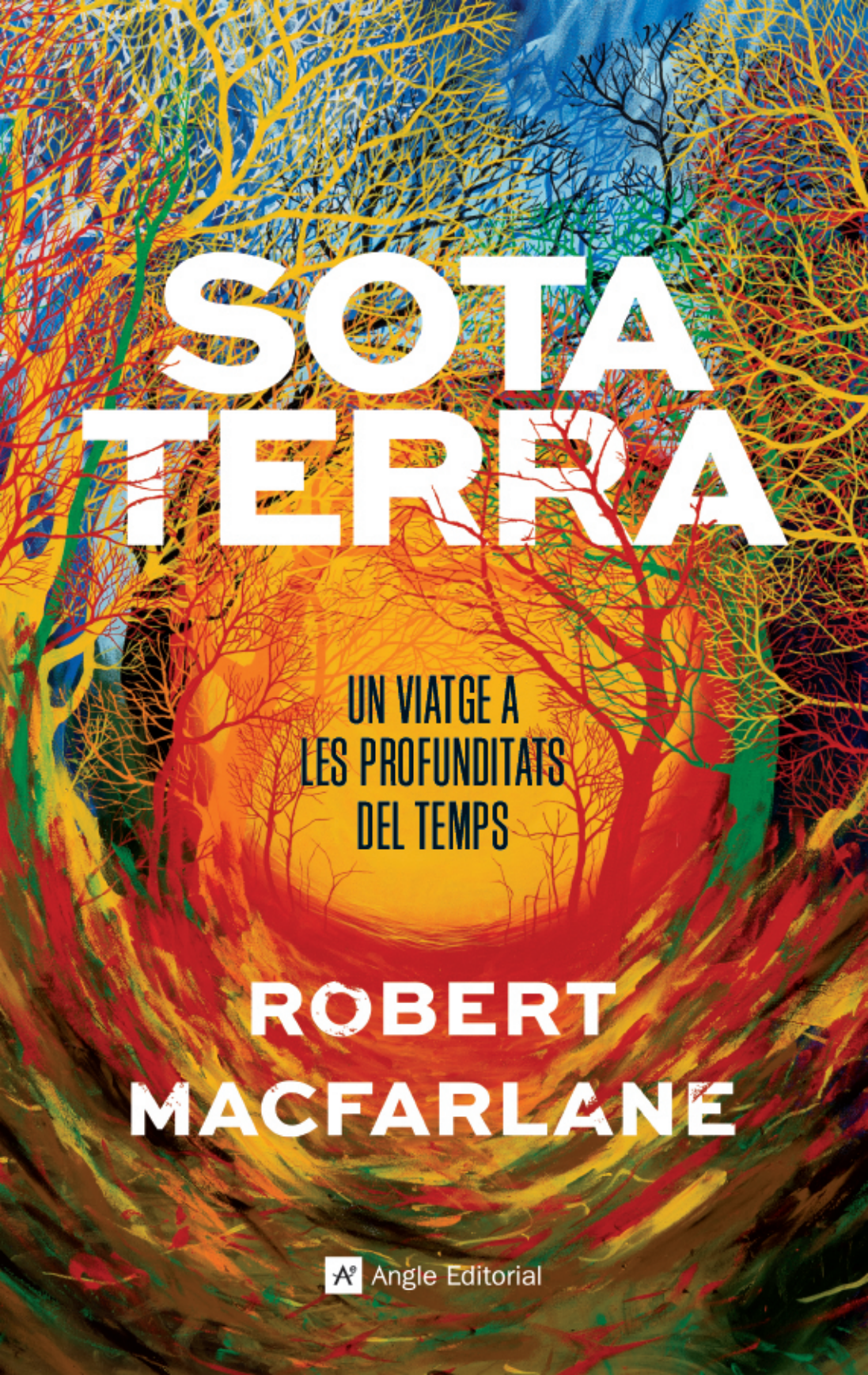

SOTA TERRA

UN VIATGE A
LES PROFUNDITATS
DEL TEMPS

ROBERT
MACFARLANE

Angle Editorial

«Meravellós. Curiositat sense fi, generositat d'esperit, erudició, valentia i claredat. Aquest és un llibre que val la pena llegir.» — *The Times*

«Exquisit. Vaig acabar *Sota terra* meravellada amb la seva habilitat per evocar tan vivament llocs als quals jo —i probablement tu— mai no anirem, i amb una renovada sensació d'immensitat, en un temps en què podem sentir com el món s'ha encongit al nostre voltant.» — Rebecca Solnit

«Macfarlane ens ensenya a veure-hi en la foscor. La seva escriptura és com un vòrtex, una vegada t'atrapa, t'enfonsa més i més amb cada pàgina.»
— Andrea Wulf

«És el millor escriptor de natura —i poeta de natura— d'aquesta generació.»
— *Wall Street Journal*

«Tots els llibres de Macfarlane animen a contemplar l'entorn en què vivim, especialment el món natural. [...] Amb la seva forma enigmàtica d'aprofundir en el tema fent de contrapès al lirisme, *Sota terra* és una gran fita de l'escriptura, el viatge i el pensament. És un llibre genuïnament exploratori, que amplia les fronteres i desconcerta.» — *Evening Standard*

«Una anàlisi de la foscor invisible sota els nostres peus. El gran poder del llibre prové del fet que Macfarlane s'allunya deliberadament de la desesperança, i es gira cap a una encantada i lluminosa sensació de fascinació.» — Lauren Groff

«L'escriptura de Robert Macfarlane ens recorda l'extraordinària varietat de coses que podem veure quan caminem sense pressa, i com d'estrany i ric és el món.» — Philip Pullman

«Activa el formigueig de la imaginació. És com llegir l'*Odissea* en prosa, esquitxada amb poesia imaginista.» — *The Sunday Times*

«Bellament escrit i ple de saviesa, aquest llibre inoblidable és un tresor creat per un dels més fervents entusiastes de la Terra. El seu encanteri és irresistible i únic.» — Diane Ackerman

SOTA TERRA

Amb el suport de

Generalitat de Catalunya
Departament de Cultura

Títol original: *Underland. A Deep Time Journey*
Publicat a Hamish Hamilton, segell de Penguin Random House

© 2019 Robert Macfarlane

© 2020 Alexandre Gombau i Arnau, per la traducció

Nether © 2013 Stanley Donwood, per la imatge de cobertes
(fragment, acrílic sobre tela, 150 x 150 cm)

© Bryan Appleyard, per la foto de l'autor

Els permisos de les pàgines 521-522 representen
una extensió d'aquesta pàgina de drets d'autor.

© 9 Grup Editorial, per l'edició
Angle Editorial
c. Mallorca, 314, 1r 2a B
08037 Barcelona
T. 93 363 08 23
www.angleeditorial.com
angle@angleeditorial.com

Primera edició: febrer de 2020
ISBN: 978-84-17214-92-0
DL B 894-2020
Imprès a Romanyà Valls, SA

No és permesa la reproducció total o parcial d'aquest llibre,
ni la incorporació a un sistema informàtic,
ni la transmissió en cap forma ni per cap mitjà,
sigui electrònic, mecànic, per fotocòpia, per gravació o altres mètodes,
sense el permís previ i per escrit dels titulars del copyright.

Robert Macfarlane

SOTA TERRA

Un viatge a les profunditats del temps

Traducció d'Alexandre Gombau i Arnau

 Angle Editorial

*És fosc allà sota
on l'herba creix a través dels cabells?
És fosc a la buidor subterrània?*

HELEN ADAM,
«Allà sota a la foscor», 1952

El buit migra a la superfície...
Avenços en geofísica, 2016

TAULA

Primera Cambra	11
1. El descens	21
 PART I. VEURE (LA GRAN BRETANYA)	35
2. L'enterrament	37
3. Matèria fosca	71
4. La forest soterrada	105
 Segona Cambra	141
 PART II. AMAGAR (EUROPA)	149
5. Les ciutats invisibles	151
6. Els rius sense estels	203
7. Un terreny buit per dins	243
 Tercera Cambra	277
 PART III. BUSCAR (EL NORD)	285
8. Els dansaires vermells	287
9. El límit	327
10. El blau del temps	367

11. Glaç fos	415
12. L'amagatall	447
13. La sortida a la superfície	475
Notes	481
Bibliografia seleccionada	501
Agraïments	519
Índex	523

PRIMERA CAMBRA

L'accés al món subterrani és a través del tronc esberlat d'un vell freixe.

Onada de calor de les acaballes de l'estiu, ambient xafigós. Bonior d'abelles mandroses sobre l'herbassar dels prats. Grogor de cereals, verdor del fenc acabat de segar, negror de gralles sobre els camps de rostolls. Allà baix, en alguna banda d'aquelles depressions del terreny, hi ha encesa una foguera fora de la vista, es veu una columna de fum. Un marrec deixa caure pedres, una a una, dins una galleda de metall, clanc, clanc, clanc.

Se segueix un sender que travessa els camps, enllà d'un turó a l'est, marcat per una filera de nou túmuls rodons que destaquen al terreny com els ossos d'una espinada. Tres cavalls envoltats per un núvol centellejant de mosques, bestiar absolutament quiet si no fos per les remenades de cua i les sacsejades de cap.

Es pugen els esglaons d'un mur de pedra calcària i es ressegueix un rierol fins a una fondalada plena d'esbarzers on creix el freixe centenari. La capçada s'encimbella cap al cel a mercè de l'aire. Les llargues branques es vinclen ben avall. Les arrels s'enfonsen terra endins.

Orenetes que fan giragonses i es precipiten en un esclat de

plomes brillants. Martinets zigzaguejant a mitja alçada. Un cigne vola molt amunt en direcció sud fent petar les ales. Aquest món de dalt és molt bonic.

Prop del peu del freixe, la soca s'ha esquerdat toscament i ha deixat una cavitat prou ampla perquè una persona es pugui esmunyir dins l'arbre (i d'allà baixar a l'esvoranc que s'obre a sota). Tots els que han passat per aquí abans han anat allisant les vores de l'escletxa en accedir al món subterrani a través d'aquest vell freixe.

A sota de l'arbre s'estén un laberint.

Es davalla entre les arrels fins a un passadís de pedra que s'enfonsa profundament al terreny. Els colors es redueixen a grisos, marrons, negre. Arriba un aire fred. Una volta de roca sòlida i res més. La superfície amb prou feines s'intueix.

Es tira pel passadís; el laberint creix. Bifurcacions aquí i allà. És difícil mantenir una direcció fixa. L'espai resulta desconcertant (i també la noció del temps). El temps transcorre de diferent manera aquí, al món subterrani. Es condensa, s'espesseix, flueix, s'accelera, s'alenteix.

El passadís gira i torna a girar, s'estreteix... i porta a un lloc sorprenent. S'entra a una cambra. Ara el so provoca ecos i ressona. Les parets de la cambra semblen nues, al principi, però llavors passa una cosa extraordinària. Es comencen a distingir escenes del món subterrani sobre la pedra, allunyades entre si en el transcurs de la història, però unides pels ecos.

En una cova d'un talús càrstic, una figura aspira una glopada de pols d'un ocre vermellós, posa la mà esquerra a la paret de la cova (amb els dits estesos, el polze estirat i el palmell pla sobre la roca) i tot seguit bufa amb força l'ocre contra el dors de la mà. S'aixeca un núvol de pols... i quan aparta la mà, hi queda estampada una impressió fantasmal amb la pedra del voltant tacada per l'ocre rogenç. Canvia la mà, hi bufa més

pols i queda marcat un altre perfil. La calcita cobrirà aquestes impressions i les segellarà. Així es conservaran més de trenta-cinc mil anys. Com a senyals de què? D'alegria? D'avís? D'art? De vida en l'obscuritat?

Als terrenys sorrenco i poc fondos del nord d'Europa, fa prop de sis mil anys, el cadàver d'una dona jove (morta durant el part amb el seu fill) s'abaixa a poc a poc a una tomba. Al seu costat es diposita l'ala blanca d'un cigne. A continuació, damunt l'ala, es col·loca el cadàver del seu fill perquè el nadó estigui el doble de bressolat en la mort (per les plomes del cigne i pels braços de la mare). S'aixeca un túmul rodó de terra per marcar la tomba: la dona, la criatura i l'ala de cigne blanc.

En una illa de la Mediterrània, tres-cents anys abans de la fundació de l'imperi romà, un argenter acaba el disseny d'una moneda de plata. La cara de la moneda representa un laberint quadrat amb una única entrada al costat superior i un intricat camí cap al centre. Les parets del laberint (igual que el cercol de la moneda) presenten un petit relleu, polit i brillant. Gravada al centre del laberint hi ha la figura d'un ésser amb cap de bou i cames d'home: el minotaure, a l'aguait en la foscor.

Sis-cents anys més tard, una dona jove posa per a un pintor de retrats a Egipte. És d'allò més elegant. Té celles fosques i marcades, i uns ulls grossos i foscos, gairebé negres. Duu els cabells recollits des del front mitjançant una diadema metèlica rematada amb una peça d'or, i llueix un mocador daurat i un fermall. El pintor treballa amb cera d'abella calenta, pa d'or i pigments de colors, que aplica sobre una placa de fusta. Representa la imatge mortal de la dona jove. Quan mori, l'embolicaran amb benes per momificar el cadàver i reemplaçar la cara autèntica. A mesura que el cadàver es descompongui sota l'embolcall, el retrat es conservarà intacte. Cal fer aquestes co-

ses aviat, quan s'està a la flor de la vida. El cadàver es posarà en una necròpoli: una ciutat dels difunts construïda a l'entrada d'una depressió pronunciada del desert, dins d'una cambra funerària excavada en pedra calcària, revestida per lloses de quarsita per dissuadir els lladres de tombes i tancada amb una volta que preservarà els cossos momificats de més d'un milió d'ibis.

A sota d'una praderia del sud d'Àfrica, a la darrerria del segle XIX, uns miners repten al llarg de quilòmetres per un túnel estret (el més profund del planeta a l'època) per extreure mineral d'un filó d'or ensotat. Alguns d'aquests individus, que han migrat a la regió per milers per treballar, moriran aviat a causa de despreniments i accidents. D'altres moriran lentament per silicosi en respirar pols de roca allà sota, en la foscor letal, any rere any. Aquí, el cos humà té molt poc valor per a les companyies propietàries de la mina i els mercats que la sostenen: una insignificant eina d'extracció que es pot substituir quan es trenca o es desgasta. El mineral que extrauen els homes s'esmicola i es fon, i la riquesa que proporciona omple les butxaques d'accionistes de països llunyans.

En una cova al peu de l'Himàlaia indi, poc després de la fragmentació del país, una dona jove medita setze hores al dia, durant setanta-cinc dies. Seu com una pedra mentre medita, llevat de la boca, que mou en mussitar mantres. Surt sobretot a la nit, quan el cel està serè i es pot veure la Via Làctia estenent-se sobre els cims de les muntanyes. Viu de l'aigua que beu d'un riu sagrat fent cassoleta amb les mans, i de les baies i fruits salvatges que recol·lecta. Els mantres, la solitud i la foscor li proporcionen percepcions que li resulten noves, i experimenta un profund canvi en la seva visió de les coses. Quan per fi conclou el seu retir se sent vasta com el cel, antiga com les muntanyes, informe com la llum dels estels.

Trenta anys enrere, un noi i el seu pare fan palanca amb un martell per arrencar un tauló en una casa de la qual marxaran aviat. Han fet una càpsula del temps amb un pot de melmelada. Dins del pot, el noi ha ficat objectes i missatges. La maqueta de metall d'un avió bombarder. El contorn de la seva mà esquerra traçat amb tinta vermella sobre un full de paper. Una descripció de si mateix per a qui trobi el pot («Força alt per a la meua edat, de cabells molt rossos, gairebé blancs. La meua por més gran, una guerra nuclear») escrita amb llapis en un full de llibreta. Un rellotge aturat, amb quadrant i busques luminescents, que li agrada cobrir amb les mans per veure com brillen els números. Aboca un grapat d'arròs dins el pot perquè absorbeixi la humitat, enrosca la tapa metàl·lica del pot per tancar-la fermament, el fica a l'amagatall i torna a clavar el tauló.

En les profunditats d'un volcà extingit s'ha format una xarxa de galeries sobre una falla de l'escorça terrestre coneguda com a Ghost Dance. Accedint per un pendent de dipòsits, es travessen estrats inclinats fins a una zona anivellada que s'ha organitzat en diversos corredors. La seva finalitat és sepultar-hi residus de les centrals nuclears: pèl·lets d'urani radioactiu recoberts de ferro, seguidament recoberts de coure i finalment enterrats a la falla Ghost Dance perquè perdin la meitat de la seva perillositat en els pròxims milions d'anys. L'exposició a aquest possible perill és tan a llarg termini que ara els responsables d'amagar aquests residus han d'afrontar el repte de com cal avisar-ne en un futur molt llunyà. Es tracta d'un perill que no només superarà l'expectativa de vida dels qui l'han originat, sinó tal vegada la de l'espècie responsable. Com marcar, doncs, aquest jaciment? Com advertir als éssers que s'acostin a aquest indret deshabitat que el que hi ha emmagatzemat en aquest sarcòfag de roca és

increïblement nociu, que «no té cap valor» i que «no s'ha de tocar mai»?

I en un sortint fangós, a quatre quilòmetres de l'entrada del complex de coves d'una muntanya en què han quedat atrapats per la pujada del nivell de l'aigua a causa de les inundacions, dotze nois i el seu entrenador de futbol seuen en una obscuritat total, mentre estalvien les bateries dels mòbils i esperen dia rere dia per veure si puja o baixa el nivell de l'aigua (o si per algun miracle algú vindrà a rescatar-los). Amb cada hora que passa, consumeixen l'oxigen de la cambra en respirar i augmenten la quantitat de diòxid de carboni. Sobre la muntanya, creixen els núvols de tempesta del monsó amenaçant amb més pluja. A fora de la muntanya s'apleguen milers de rescatadors de sis països. Al principi no saben si els nois són vius. Llavors troben empremtes de mans al fang de les parets d'una cambra a tres quilòmetres de l'entrada. Es recupera l'esperança. Uns bussos s'endinsen cada cop més als túnels inundats. Al cap de nou dies d'aïllament a l'interior de la muntanya, els nois senten sorolls procedents del riu que flueix vora el sortint. Llavors veuen llums refulgint dins l'aigua. Apareixen tot de bombolles. Els llums pugen. Emergeix un home. Els nois i l'entrenador parpellegen amb la llum de la llanterna frontal que el bus duu al cap. Un dels xavals el saluda amb la mà, i el bus li torna la salutació.

—Quants sou? —pregunta l'home.

—Tretze —respon algú.

—Ja ve més gent —diu el bus.

Així es desenvolupen les escenes del món subterrani al llarg de les parets d'aquesta cambra impossible, al laberint de sota del freixe esberlat. Les mateixes tres tasques es repeteixen en diferents cultures i èpoques: protegir el que és valuós, oferir el que és preat i desempallegar-se d'allò que és perillós.

Protegir (records, coses valuoses, missatges, vides fràgils).

Oferir (informació, riquesa, metàfores, minerals, visions).

Desempallegar-se (de residus, traumes, verins, secrets).

Sota terra hem posat el que temem i volem abandonar, i el
que ens estimem i volem conservar.

I

El descens

Sabem ben poc sobre els mons que tenim sota els peus. Alceu els ulls cap a la nit sense núvols i potser veureu la llum d'un estel que es troba a milers de bilions de quilòmetres de distància, o distingireu els cràters que van deixar els asteroides en xocar contra la superfície de la lluna. Abaixeu els ulls i la vista toparà amb la superfície del terreny, l'asfalt, els peus. Poques vegades m'he sentit tan lluny del reialme dels humans com quan he estat a deu metres sota terra, envoltat per la gola resplendent d'un llit de pedra calcària format originàriament al fons d'un antic mar.

El món subterrani serva bé els seus secrets. Tot just en els darrers vint anys els ecologistes han aconseguit detectar les xarxes fúngiques que connecten el terreny del bosc, unint arbres en masses boscoses entrelaçades (com han estat fent els fongs al llarg de centenars de milions d'anys). Al municipi de Chongqing es va descobrir que una xarxa de coves explorada l'any 2013 tenia una meteorologia pròpia: capes de boira que es formen en una immensa sala central, brota freda que s'arrossega en núvols gegants lluny de l'abast del sol. Al nord d'Itàlia, a tres-cents metres sota terra, vaig descendir fent ràpel per una descomunal canonada de pedra, solcada per un riu soterrat i plena de dunes de sorra negra. Travessar a peu aquestes

dunes va ser com caminar pel desert sense vent d'un planeta sense llum.

Per què baixar? És un acte contrari a l'instint, al sentit comú i a la lògica. Deixar expressament una cosa al món subterrani gairebé sempre és una estratègia per ocultar-la a la vista. Recuperar a posta una cosa del món subterrani gairebé sempre demana esforç. La dificultat d'accés al món subterrani ha simbolitzat des d'antany el que no es pot al·ludir ni veure directament: pèrdua, pesar, racons amagats de la ment i allò que Elaine Scarry anomena el «profund fet soterrat» del dolor físic.

Hi ha una llarga història cultural de fòbia pels espais subterranis, ja que s'associen amb «l'horrible obscuritat del món interior», segons la frase de Cormac McCarthy. La por i l'aversió són les reaccions habituals a aquest tipus d'entorns; pols, mortalitat i treballs brutals, les connotacions preponderants. La claustrofòbia segurament és la més intensa de totes les fòbies. Sovint m'he fixat que la claustrofòbia (molt més que el vertigen) conserva la seva pertorbadora influència fins i tot quan s'experimenta de manera indirecta en una narració o una descripció. Escoltar relats de confinament sota terra incòmoda la gent, fa que els defugin, que busquin la llum (com si les simples paraules els poguessin recloure).

Encara recordo quan als deu anys vaig llegir el relat, a la novel·la d'Alan Garner *The Weirdstone of Brisingamen*,¹ de dos nens que escapen del perill tot davallant a les galeries mineres d'un aflorament de pedra arenosa d'Alderley Edge, al comtat de Cheshire, a Anglaterra. En les profunditats d'Edge, el pas per la pedra que els envolta es torna tan angost que pràcticament s'hi veuen atrapats:

1. Títol no traduït al català, però que seria alguna cosa com ara *La pedra misteriosa de Brisingamen*. (N. del t.)

Es van estirar completament, amb les parets, el terra i el sostre envoltant-los com una segona pell. Havien de girar el cap a un costat, ja que en qualsevol altra posició el sostre els premia la boca contra la sorra i no podien respirar. L'única manera d'avançar era impulsant-se amb les puntes dels dits de les mans i dels peus, perquè era impossible plegar gens les cames, i si flexionaven els colzes podien quedar amb els braços immobilitzats sota el cos. [Llavors] els talons [d'en Colin] van quedar encaixats contra el sostre: no es podia moure ni amunt ni avall, i les arestes de roca se li clavaven als panxells fent-lo cridar de dolor. Però no es podia bellugar...

Aquests fragments em van glaçar el cor i em van buidar els pulmons d'aire. Ara, en rellegir-los, tinc les mateixes sensacions. Tanmateix, la situació també exercia una irresistible força d'atracció sobre mi a través de la narració (i encara ho fa). En Colin no es podia moure i jo no podia parar de llegir.

En el llenguatge hi ha soterrat un cert refús davant el món subterrani. En moltes de les metàfores que fem servir, l'altitud es lloa però la fondària es denigra. Estar «encimbellat» és preferible a estar «deprimit» o «enfonsat». «Catàstrofe» significa literalment «daltabaix»; «cataclisme», un fet que causa la ruïna, que «fa caure i destrueix». Un prejudici contra la fondària també es dona a través dels convencionalismes de l'observació i la representació. Stephen Graham, al seu llibre *Vertical*, descriu el predomini d'allò que anomena la «tradicció plana» de la geografia i la cartografia, i la «visió del món bàsicament horitzontal» que ha donat com a resultat. Se'ns fa difícil fugir de les «perspectives fermament planes» a les quals ens hem acostumat, argumenta Graham; i li fa l'efecte que això és un fracàs polític, a més de perceptiu, ja que ens desengresca de fixar-nos en les fondes xarxes d'extracció,

explotació i arraonament que sostenen el món de la superfície.

Sí, per moltes raons solem girar l'esquena a allò que rau a sota. Però ara més que mai cal que entenguem el món subterrani. «Obligat a veure de manera més plana», mana Georges Perec a *Espèces d'espais*. «Obligat a veure de manera més profunda», replicaria jo. El món subterrani és tan vital per a les estructures materials de l'existència contemporània, com per als nostres records, mites i metàfores. És un terreny amb el qual calculem diàriament i mitjançant el qual apreciem les formes cada dia. No obstant això, estem poc disposats a reconèixer la presència del món subterrani a la nostra vida, o a admetre les seves formes inquietants en la nostra imaginació. Les «perspectives planes» cada cop ens semblen més inescapables per als insondables mons en què vivim i per als profunds llegats del temps que estem deixant.

Actualment vivim a l'antropocè, una era de canvis radicals, sovint esborronadors, en una escala planetària, en què la «crisi» no es dona com una futura apocalipsi que s'ajorna constantment, sinó més aviat com un esdeveniment continu que pateixen amb més gravetat els més vulnerables. El temps està profundament destarotat (igual que l'espai). Les coses que haurien d'haver restat enterrades sorgeixen sense més ni més. Quan topem amb aquestes manifestacions, resulta difícil mirar a una altra banda, fascinats per l'obsenitat de la intrusió.

A l'Àrtic, hi ha fuites d'antics dipòsits de metà a través de «finestres» del terreny obertes per la fosa del permagel. Les carcasses de rens enterrats al terreny congelat, ara al descobert a causa de l'erosió i la calor, alliberen espores d'àntrax. Als boscos de la Sibèria oriental s'ha obert un cràter al terreny estovat que s'empassa desenes de milers d'arbres i que

revela estrats de dos-cents mil anys d'antiguitat: els iacuts l'anomenen el «Portal a l'Avern». Les glaceres minvants dels Alps i de l'Himàlaia deixen al descobert els cadàvers d'aquells que el glaç es va empassar dècades abans. Arreu de la Gran Bretanya, les darreres onades de calor han fet que antigues estructures (torres de guaita romanes, recintes neolítics) quedessin a la vista, enmig de les terres de conreu, en poder-se distingir des d'una posició elevada: àrid com els raigs X, el passat submergit de la terra sorgeix a causa de la sequera. On el riu Elba creua la República Txeca, el nivell de les aigües estivals ha deixat al descobert les «pedres de la fam» (monòlits tallats, amb segles d'antiguitat, per recordar les sequeres i avisar de les seves conseqüències). Una d'aquestes pedres duu la següent inscripció: «Wenn du mich siehst, dann weine» («Si em veus, plora»). Al nord-oest de Grenlàndia, una base de míssils americana de la Guerra Freda, segellada sota el glaç fa cinquanta anys i que conté centenars de milers de litres de contaminants químics, ha començat a sortir a la llum. «El problema», escriu l'arqueòloga Þóra Pétursdóttir, «no és que s'enterrin coses en estrats profunds, sinó que perduren, aguanten més temps que nosaltres i reapareixen amb una força de la qual no érem conscients... una força obscura de “gegants adormits”», reviscolats després del seu son a les profunditats del temps, al temps geològic.

El «temps geològic» regeix la cronologia del món subterrani. El temps geològic representa l'abast torbador de la història de la Terra que s'estén des del moment actual. La profunditat del temps es mesura en unitats que ridiculitzen l'instant d'una vida humana: èpoques i eons, en comptes de minuts i anys. Aquesta profunditat es manifesta a la roca, el glaç, les estalactites, els sediments del fons del mar i el desplaçament de les plaques tectòniques. El temps geològic

s'obre al futur igual que al passat. La Terra s'enfosquirà quan el Sol esgoti el combustible en un període aproximat de cinc mil milions d'anys. I ens quedarem amb un pam de nas i l'ai al cor.

Deixar-se arrossegar per la profunditat del temps és perillosament reconfortant. Un narcotitzant de l'ètica. Quina importància té el nostre comportament, quan l'*Homo sapiens* haurà desaparegut de la Terra en un tancar i obrir d'ulls geològic? Vista des de la perspectiva d'un desert o d'un oceà, la moralitat humana sembla absurda (esclafada fins a la irrellevància). Les declaracions de principis semblen fútils. Una ontologia planera atreu: tota vida és igualment insignificant davant la ruïna final. L'extinció de les espècies o d'un ecosistema a penes importa en el context dels cicles d'erosió i recuperació del planeta.

Hauríem d'oposar-nos a aquest tipus de pensament per inèrcia; de fet, hauríem d'impulsar el pensament contrari (el temps geològic com a perspectiva radical que ens insti a l'acció, no pas a l'apatia). Pensar en termes de temps geològic pot ser una via per no defugir el complicat present, sinó més aviat per reimaginar-lo, per renunciar a la cobdícia i la fúria immediata a canvi d'històries més antigues i lentes de construcció i destrucció. En el millor dels casos, ser conscient de la profunditat del temps ens podria ajudar a veure'ns com a part d'una xarxa de cessions, llegats i patrimoni que s'estén al llarg de milions d'anys de passat i de futur, fent que ens replantegem el que deixem enrere per a les èpoques i els éssers que ens succeeixin.

Quan es té en compte aquesta profunditat, coses que semblaven mortes cobren vida. Es contrauen noves responsabilitats. L'alegria de ser salta a la ment i a la vista. El món esdevé misteriosament divers i vibrant altre cop. El glaç respira. La

roca es mou. Les muntanyes minven i es desplacen. La pedra batega. Vivim en un planeta que no para quiet.

Els relats més antics del món subterrani tracten de baixades a la foscor per arribar fins a algú o alguna cosa enterrada al reialme dels morts. Una variant de l'*Epopeia de Guilgameix* (escrita a Sumèria al voltant de 2100 aC) explica un descens d'aquest tipus cap a l'«inframón», protagonitzat per Enki, servent de Guilgameix, per recuperar un objecte perdut en nom del seu senyor. Enki navega enmig de pedregades que el colpegen com «martells», la seva embarcació s'estremeix a causa de l'impacte de les onades que l'escometen com «closques de tortuga» i «lleons», però així i tot arriba a l'inframón. Allà, però, de seguida l'empresonen (per ser alliberat quan el jove guerrer Utu obre un forat cap a la superfície i s'emporta Enki amb una brisa que el fa remuntar de nou). A la llum del sol, Enki i Guilgameix s'abracen, es besen i parlen durant hores. Enki no ha recuperat l'objecte perdut, però ha portat preuades noves sobre persones desaparegudes. «Has vist els meus fills que van néixer morts i que no van conèixer mai l'existència?», pregunta Guilgameix amb desesperació. «Els he vist», respon Enki.

Històries similars es repeteixen als mites d'arreu del món. La literatura clàssica recull nombrosos exemples d'allò que en grec es coneix com a «catàbasi» (descens a l'inframón) i *nekyia* (consultes als esperits, déus o difunts sobre el futur dels assumptes terrenals), entre les quals hi ha l'intent d'Orfeu de recuperar la seva estimada Eurídice de l'Hades, i el viatge d'Enees (guiat per la Sibila i protegit per la Branca Daurada) per demanar consell a l'ombra del seu pare. El recent rescat

dels jugadors de futbol tailandesos d'aquella cambra solitària a l'interior d'una muntanya va ser una catàbasi moderna: la història va copsar l'atenció mundial en part perquè tenia el poder dels mites.

El que suggereixen totes aquestes narracions és una cosa aparentment paradoxal: que l'obscuritat podria ser un mitjà de visió, i que descendir pot ser un moviment cap a la revelació i no pas cap a l'ocultació. El verb comú «interpretar» conté l'antic sentit de descobrir allò que una cosa tenia d'obscur o de dubtós. «Descobrir» és «revelar tot desenterrant», «descendir i portar a la llum», «agafar de les profunditats». I tot això són antigues associacions. Les obres més primitives d'art rupestre que es coneixen a Europa (que agafen forma d'escalas pintades, punts i plantilles de mans a les parets de les coves de l'Estat espanyol) es remunten a més de seixanta-cinc mil anys d'antiguitat, i algunes precedeixen en vint mil anys la suposada arribada de l'*Homo sapiens* a Europa des de l'Àfrica. Els artistes neandertals van deixar aquestes imatges. Molt abans que els humans anatòmicament moderns arribessin a allò que ara és Espanya, escriu un dels arqueòlegs responsables de la datació d'aquestes empremtes artístiques, «la gent feia viatges a la foscor».

Sota terra és un compendi de viatges a la foscor, i de descensos a la cerca de coneixement. Passa de la matèria fosca formada en el naixement de l'univers als futurs nuclears d'un imminent antropocè. Durant el viatge a les profunditats del temps entre aquests dos punts llunyans, la línia que segueix la narració és el present sempre canviant. Al llarg dels capítols, i sense deixar el tema, es desplegarà una xarxa de subsol amb ecos, pautes i relacions.

Fa més de quinze anys que escric sobre les relacions entre el paisatge i el cor humà. El que va començar com un desig

de resoldre un misteri personal (per què de jove em sentia tan atret per les muntanyes, de vegades disposat a morir per l'amor que em despertaven) s'ha convertit en un projecte de cartografia detallada amb més de cinc llibres i prop de dues mil pàgines. Des dels cims glaçats dels pics més alts del món, he seguit una trajectòria en descens cap allò que segurament deu ser un final de recorregut, tot explorant els nivells que hi ha sota la superfície. «La baixada crida / com la pujada cridava», va escriure William Carlos Williams en un dels últims poemes. He hagut d'arribar a la segona part de la meua vida, per comprendre part d'allò que Williams volia dir. Al món subterrani he vist coses que espero no oblidar mai (i coses que tant de bo no hagués vist mai). El que em pensava que seria el meu llibre menys humà ha acabat sent, per a la meua sorpresa, el més universal. Si la imatge central de bona part d'allò que he escrit anteriorment és la dels peus del viatger en moviment, la imatge fonamental d'aquestes pàgines és la de la mà oberta en un senyal de salutació, llàstima o avís.

Fa temps que em fascina la visió que tenen els samis del món subterrani com una inversió perfecta del reialme dels humans, amb el terra com una línia de simetria constant, de manera que «els peus dels morts, que deuen caminar capgirats, es toquen amb els dels vius, que caminen drets». La intimitat que transmet aquesta posició em commou (els morts i els vius en contacte a través de les plantes dels peus). En veure fotografies de les primitives marques de mans a les parets de les coves de Maltravieso, Lascaux o Sulawesi, m'imagino posant el meu palmell exactament sobre el contorn deixat per aquells desconeguts. També m'imagino sentint l'escalfor d'una mà que es prem contra la meua a través de la roca freda, encaixant la punta de cada dit de la mà oberta en un contacte a través del temps.

Poc abans de començar els viatges recollits en aquest llibre, em van lliurar dos objectes. Cadascun venia amb una petició, i vaig acceptar la condició que imposaven aquests regals.

El primer dels objectes és un estoig doble de bronze que té la mida d'un ou de cigne, força pesant a la mà. És una càpsula i el que conté és tòxic. Qui el va fer va escriure els seus dimonis en un full de paper: els odis, les pors i les frustracions, el dolor que havia causat als altres i el dolor que els altres li havien causat (tot el pitjor que podia recordar). Llavors va cremar el paper i va segellar les cendres dins la càpsula. A continuació va tornar a folrar l'estoig afegint-hi una segona capa de bronze per augmentar-ne la resistència. Aquesta capa exterior de bronze va quedar marcada i picada durant l'emmotllament, i fa que sembli la superfície d'un planeta o l'efecte de l'exposició a la intempèrie. Seguidament va perforar el centre de la càpsula amb quatre claus i va tallar-ne les puntes arran. És un objecte extraordinàriament poderós, que té la intensitat ritual pròpia d'una creació. Se li podria atribuir una antiguitat de dos mil cinc-cents anys, però tot just l'acabaven de fer.

Em van donar la càpsula amb la condició que la deixés al lloc més profund o més inaccessible que trobés (un indret del qual no pogués tornar mai més).

El segon objecte és un mussol tallat en un tros d'os de balena. És un talismà i té connotacions màgiques. El rorqual d'aleta blanca amb el qual es va fer el mussol havia aparegut mort a la costa d'una illa de les Hèbrides. Una de les costelles es va tallar en seccions transversals, cadascuna de poc més d'un centímetre de gruix i de quinze centímetres d'altura. I una d'aquestes seccions transversals es va tallar amb forma

de mussol amb quatre incisions de navalla: dues per als ulls, i dues per al perfil de les ales. És un objecte extraordinàriament bonic, que transmet la simplicitat de la factura de l'edat glacial. Se li podria atribuir una antiguitat de vint mil anys, però tot just l'acabaven de fer.

Em van donar aquest mussol amb la condició que el dugués sempre a sobre mentre jo fos sota terra, per ajudar-me a veure en la foscor.